УДК 343.141

Павлюк В.В., ад'юнкт кафедри
кримінального процесу НАВС

Процесуальне значення та розмежування понять "документ-доказ" і "документ-речовий доказ"

У статті аналізується процесуальне значення документів як джерела доказів та розмежовуються поняття «документ-доказ» і «документ-речовий доказ».

Ключові слова: документи, докази, речові докази, матеріальний об'єкт, кримінальне провадження.

В статье анализируется процессуальное значение документов как источники доказательств и разграничиваются понятие «документ-доказательство» и «документ-вещественное доказательство».

Ключевые слова: документы, доказательства, вещественные доказательства, материальный объект, уголовное производство.

In the article the judicial value of documents as sources of proofs is analysed and a concept «document» and « document material proof « differentiated.

Keywords: documents, proofs, material proofs, material object, criminal realization.

Постановка проблеми. У листопаді минулого року набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України, що безумовно визначає необхідність подальшого дослідження тих змін, які у ньому закріплені. Так, на нашу думку, одним із питань, що заслуговують на увагу, є дослідження процесуального джерела доказів – документи, що мають важливе значення у кримінальному провадженні для розслідування вчиненого кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою питання про розмежування понять „документи – самостійні джерела доказів" і „документи – речові докази" займалися такі видатні науковці, як В.Д. Арсеньєв, М.М. Видря, В.Я. Дорохов, А.А. Ейсман, В.К. Лисиченко, Ю.К. Орлов, Р.Д. Рахунов, В.П. Резепов, Н.А. Селіванов, М.С. Строгович, В.Я. Чеканов, М.А. Чельцов та інші.

Мета статті полягає в аналізі норм кримінального процесуального законодавства та інших джерел щодо визначення процесуального значення та розмежування понять «документ – доказ» і «документ – речовий доказ».

Результати дослідження. Кримінально-процесуальний закон розрізняє документи як самостійне процесуальне джерело доказів. У ст. 99 КПК України зазначено, що документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У ч. 2 ст. 99 КПК зазначено, що до документів можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

До визначення, що сьогодні передбачено у Кримінальному процесуальному кодексі України, шлях науковців у цій проблематиці мав тривалий і дискусійний характер.

Так, на думку деяких авторів, матеріально-правове та процесуально-правове визначення документа відрізняються одне від одного. Б.І. Пінхасов визначає документ як предмет, призначений засвідчити юридичні факти, що викликають виникнення, змінення або закінчення правовідносин [1, 4]. Пізніше він уточнює це визначення і стверджує, що документ як матеріальний об'єкт містить відомості про події та факти, викладені за допомогою письмових та інших знаків, що однозначно передають людську думку або закріплені й відтворюють її за допомогою технічних засобів у вигляді зображення чи усної мови [2, 5].

Досліджуючи дане питання, В. Іщенко розкрив поняття документа як джерела доказів у кримінально-процесуальному розумінні так: матеріальний об'єкт, що у зафіксованій формі безпосередньо відображає відомості про події і факти, які мають кримінально-процесуальне значення і викладені за допомогою знаків, що читаються людиною (власними силами або завдяки застосуванню технічних засобів), та дозволяють однозначно відтворювати у вигляді зображень або усної мови, передавати і тлумачити думку людини, складений певною особою, підприємством, установою, організацією, одержаний у встановленому порядку органами розслідування або судом і доданий до матеріалів кримінальної справи [3, 43].

З позиції теорії доказів у кримінальному процесі документ є важливим як матеріально-фіксована форма повідомлення фактичних даних. Ці фактичні дані можуть стосуватися дуже різноманітних явищ, що обумовлюється конкретними обставинами кримінального провадження. Головною і в той же час обов'язковою ознакою цих даних є їх належність.

Інколи робляться спроби обмежити кримінально-процесуальне поняття документа з боку змісту фактичних даних. Існує думка, що обов'язковою ознакою документа є його призначення для засвідчення юридичних фактів (Б.І. Пінхасов, Б.С. Тетерин та ін.). Проте аналіз кримінально-процесуального законодавства свідчить про необґрунтованість цього обмеження. Слідча та судова практика широко використовують документи як докази за умови дотримання вимог до форми та змісту документів, які визначають характеристики їх допустимості та належності як доказів.

До істотних фактичних відмінностей у матеріально-правовому та процесуально-правовому поняттях документа відноситься і те, що процесуальне право використовує поняття «документ» у двох значеннях.

У доказовій функції документа, що являє собою єдність його речової та «розумової» сторін, значення набуває то одна, то інша, або й обидві сторони одночасно. Документ може бути використаний в доказуванні і як речовий, і як письмовий доказ, і як обидва види доказів разом залежно від того, що в конкретному випадку має першочергове значення: уречевлене в ньому повідомлення або матеріальні риси, або той та інший елементи разом.

Визначення як речових, так і письмових доказів у літературі дуже різняться. Ще більше різняться думки щодо розмежування цих двох видів доказів.

Деякі автори вважають, що письмовий доказ відноситься до речових доказів, інша численна група авторів, на наш погляд, правильно розмежовує документи залежно від ролі, яку вони відіграють в процесі, або до письмових, або до речових доказів. Однозначна відповідь на ці питання надана на основі теорії відображення.

Документ може відображати факт, що доказується, як механічно, суто формально, так і як суб'єктивне сприйняття об'єктивного світу. У першому випадку він буде речовим, в другому – письмовим доказом. Якщо обидва види відображення факту мають доказове значення, то документ одночасно і письмовий, і речовий доказ.

Так, документ буде речовим доказом, якщо у провадженні важливе значення має якість паперу, на якому він зафіксований, сліди підробок тощо. Речовим доказом більшість авторів вважає і той документ, який має доказову цінність через почерк, яким він написаний. На наш погляд, це правильна точка зору. Але при цьому такий документ може бути важливий і з точки зору його змісту.

В юридичній літературі тривалий час дискутується питання про те, як відмежувати документи-речові докази, документи-зразки для порівняльного дослідження від документів, які є самостійним видом доказів. Правильне розмежування цих видів судових доказів має велике значення тому, що ті та інші документи вимагають різного підходу до них при їх отриманні, перевірці, оформленні у кримінальному провадженні та оцінці. Як критерій розмежування тих чи інших доказів багато авторів використовують замінність (можливість заміни) документа, а також метод його дослідження [4, 547].

Деякі автори при відмежуванні документів і речових доказів виходять із переліку ознак, які можуть мати окремі види речових доказів. Вони вважають, що документи стають речовими доказами, якщо вони мають одну з ознак речових доказів і можуть бути засобом для встановлення обставин справи [5, 134]. Але перелік ознак речових доказів не є чітко визначеним. А така ознака, як здатність бути засобом встановлення обставин справи, охоплює взагалі всі види джерел доказів [6, 64].

А.О. Ляш пропонує проводити розмежування документів – самостійних джерел доказів і документів - речових доказів за характером їх формування, за змістом, за способом їх процесуального оформлення в кримінальній справі, а також за сукупністю тих ознак, які притаманні документам – самостійним джерелам доказів: офіційність, дійсність, обумовленість їхньої доказової сили виключно тим значенням змісту, завдяки якому річ стає документом [7, 87].

М.С. Строгович розглядає документи - речові докази як незамінні, а інші документи як заміні докази [8, 458]. З цим не можна погодитися тому, що, якщо перші є дійсно незамінними, то інші можуть бути як замінними (довідка, характеристика, протокол допиту), так і незамінними (протокол обшуку, впізнання та ін.).

Спроба розмежувати обидва види документа за методом їх дослідження також є неспроможною. В основі розмежування лежить неправильний погляд на те, що документ - речовий доказ «цікавить слідчого та суд передусім не своїм змістом, не думками, які в ньому відображено, а тими або іншими слідами злочинної дії, що знаходяться на ньому, або тим, що цей документ знайдено на місці, де було вчинено злочин» [9]. Тому окремі автори вважають, що, якщо документи - речові докази досліджуються за формою (криміналістичним шляхом), то інші документи досліджуються тільки за змістом [10, 206].

Однак, зміст документа незалежно від того, яким він є доказом, завжди має значення для кримінального провадження.

Необхідно мати на увазі, що в літературі є вказівка на те, що «речові докази збираються головним чином на місці вчинення злочину». Аналіз слідчої практики показує, що ця вказівка не відноситься до документів – речових доказів. Вони найчастіше виявляються у місцях, не пов'язаних безпосередньо з місцем вчинення злочину (на підприємствах, установах, організаціях, в особистих речах підозрюваного, обвинуваченого та ін.). Тому тільки взаємозв'язок вказаних місць свідчить про зміни, що сталися з документами і які впливають на зміст їх, як речових доказів. Зміст речового доказу сприймається особою, яка складає протокол, осмислюється і фіксується у встановленому КПК України порядку, а особа, яка складає протокол стає джерелом речового доказу у процесуальному розумінні. Цього не можна сказати про «місце виявлення і вилучення», воно не завжди може розглядатися в якості головного елемента змісту речового доказу.

У літературі мала місце думка, що документи – речові докази слід відрізняти від документів – самостійних доказів за характером змісту. А.А. Ейсман вважає, що документ є самостійним доказом, якщо його зміст, думка про факт, викладена у документі, і сам факт тотожні. В іншому випадку ми маємо справу з документом – речовим доказом [11, 13]. Цієї ж точки зору дотримується Ю.К. Орлов, який зазначає, що «доказове значення документу – речового доказу визначає факт його створення, переміщення або зміни; зміст же виступає в якості родової або індивідуальної ознаки. Самостійним видом доказів документ стає тоді, коли факти, які встановлюються по справі, є його змістом, а обставини його формування важливі лише як засоби перевірки достовірності його змісту» [12, 5].

В.Д. Арсеньєв критерієм відмежування документів – речових доказів від документів – самостійних доказів вважає характер їх формування: стихійний у речових доказів і штучно-доцільний у самостійних доказів [13, 4].

У процесуальній літературі це питання не знайшло одноманітного вирішення. У різні часи науковці неоднаково підходили як до критеріїв такого розмежування, так і до самої необхідності його проведення.

Говорячи про документи, які стають речовими доказами, Ю.К. Орлов підкреслює, що документ стає речовим доказом, якщо він має хоча б одну з ознак речового доказу, тобто якщо він зазнав встановленою подією переміщення, зміни або знищення, або був створений злочинними чи іншими, які мають доказове значення, діями (вкрадений, підроблений документ тощо). Доказове значення документа речового доказу обумовлено діями щодо його створення, переміщення, змінення або знищення, і він є передусім засобом встановлення цих дій. Зміст тексту документа виступає в якості речового доказу в таких випадках як його індивідуальні або родові ознаки, що дозволяють індивідуалізувати його як предмет, виділити із загальної кількості інших аналогічних документів (наприклад, дані про вкрадений паспорт та його володаря) або віднести його до певного роду, класу документів (наприклад, до документів, які містять державну таємницю) [12, 6].

Самостійним видом доказів документ є у випадках, коли встановлена подія зафіксована в його змісті. Зовнішньо ознаки такого документа та обставини його створення мають значення тільки для встановлення достовірності його змісту.

У модельному Кримінально-процесуальному кодексі для держав-учасниць СНД, прийнятому в 2000 р. на сьомому засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД, що має рекомендаційний характер, у ст. 157 розділу IV було дано поняття документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві. У ньому під

документом розуміється будь-який запис на паперовому, електронному або іншому носії, виконаний у словесній, цифровій, графічній або іншій знаковій формі, призначений для збереження, перетворення, передачі, засвідчення відомостей, що можуть мати значення для справи. На наш погляд, таке поняття документа як джерела доказів більш повно охоплює його значення для кримінального судочинства, ніж редакція ст. 83 КПК України 1960 року, і врахування такого визначення у новому КПК України є позитивним кроком у реформуванні кримінального судочинства України.

Висновок. Аналізуючи викладене, можемо зробити висновок про те, що документи – речові докази – це матеріальний об'єкт, який внаслідок своєї природи пов'язаний з подією правопорушення, є важливим для кримінального провадження не лише своїм змістом, а й зовнішнім виглядом, місцем, часом його виявлення і т.д. Важливим є його матеріальна основа, на якій він зафіксований, дотримання правил його виготовлення і засвідчення, встановлена форма та індивідуальні ознаки, що йому притаманні.

Документи – докази – це матеріальний об'єкт, доказове значення якого належить до його змісту, а форма має допоміжне значення.

Таким чином, на основі викладеного можна зробити висновок про наявність чіткого розмежування між документом – самостійним джерелом доказів і документом – речовим доказом у залежності від того, важливий документ для кримінального провадження описанням якої-небудь події або безпосередньо фіксуванням його властивостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пинхасов Б. И. Проблемы борьбы с подлогами документов: Автореф. дис. ... докт. юрид. Наук / Б.И. Пинхасов. – М., 1970.

2. Пинхасов Б. И. Использование документов в уголовном процессе / Б.И. Пинхасов. – Ташкент, 1977.

3. Іщенко В. Поняття документа як джерело доказів у кримінальному судочинстві / В. Іщенко // Право України. – 1997. – № 2.

4. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник / Є.Г. Коваленко. – К., 2006. – 632 с.

5. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський. – К: КНТ, 2006. – 272 с.

6. Тертышник В.М. Теория доказательств: Учебное издание / В.М.Тертышник, С.В. Слинько. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.

7. Ляш А.О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: Навч. посіб. / А.О. Ляш, С.М. Стахівський. За наук. ред. Ю.М. Грошевого. К.: Університет «Україна», 2006. – 185 с.

8. Строгович М. С. Курс уголовного процесса / М.С. Строгович. М., 1968. – Т. 1.

9. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. М., 1962.

10. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском уголовном процессе / А.Я. Вышинский. – М., 1950.

11. Эйсман А.А. Понятие доказательств и их виды / А.А. Эйсман. – М. Смена, 1982 г.

12. Орлов Ю.К. Вещественные доказательства в уголовно-процессуальном доказывании: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Ю.К. Орлов. – М., 1970.

13. Арсеньев В. Д. Вещественные доказательства в совестком уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза / В. Д. Арсеньев. – М.: 1957.